

УДК 929.7.031:94(47+477)"1765/1915"

Світлана ПОТАПЕНКО

(Київ)

АДРЕС-КАЛЕНДАРІ ЯК ПРОСОПОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО: КІЛЬКА ЗАУВАГ

Досліджуючи персональний склад козацької старшини Слобідських полків та інкорпорацію цього прошарку до дворянства Російської імперії у другій половині XVIII ст., ми звернулися до такого, здавалося б, інформативного джерела як адрес-календарі. Однак під час роботи неочікувано виявили ряд “підводних каменів”, не знаючи про які, нескладно припуститися прикрих помилок. Тому нижче хотілося б поділитися міркуваннями про те, в чому можна покладатися, а що варто перевірити, маючи справу з таким видом джерел.

Адрес-календарі – це переліки чиновників Російської імперії, котрі департамент Герольдії Сенату видавав щорічно, починаючи з 1765 р. Кожен випуск мав вигляд книжки невеликого формату на 150–300 сторінок, випущеної в друкарні Імператорської Академії наук. Ми опрацювали 22 примірники за 1765–1805 рр. (із лакунами за 1767 р., 1768 р., 1772 р., 1773 р., 1775 р., 1780–1782 рр., 1787 р., 1788 р., 1795 р., 1797–1804 рр.), доступні у Науково-довідковій бібліотеці Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург). На офіційному сайті Державної публічної історичної бібліотеки Росії (далі – ДПІБ) представлено 93 примірники за 1765–1767 рр. та 1843–1915 рр. (також із прогалинами) у пдф-форматі¹.

Перший випуск мав назву: “Адрес-календарь российской на лето от Рождеста Христова 1765, показывающий о всех чинах и присудственных местах в государстве, кто при начале сего года в каком звании или в какой должности состоит”². Починаючи з 1769 р., заголовок став лаконічнішим, втративши вказівку на “адрес-календарь”: “Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1769”³. Нарешті, примірник за 1805 р. означено: “Месяцеслов с росписью чиновных особ или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1805”⁴. Протягом 1797–1801 рр. адрес-календарі не публікували, що, вочевидь, було пов’язано з пертурбаціями часів імператора Павла I⁵.

Кожен випуск відкривався календарем із поденною інформацією про години сходу і заходу сонця та релігійні і державні свята. Далі вміщували власне перелік чиновників, починаючи від штату Двору, Сенату, Синоду, колегій, послів у іноземних державах та вищого генералітету і завершуючи штатами установ усіх губерній (намісництва). Нашу увагу було прикуто до інформації про Слобідсько-Українську (Харківську) губернію (намісництво), а також про ті губернії (намісництва), до яких увійшли окремі слобідські території – Білгородську, Воронежську і Курзьку. Мета роботи полягала в тому, щоб виявити серед чиновників старшину колишніх Слобідських полків і таким чином з’ясувати, хто з них обрав цивільну службу як засіб інтеграції до управлінської еліти Російської імперії після ліквідації у 1765 р. козацького устрою краю.

Уперше з адрес-календарем як джерелом таких відомостей ми познайомилися в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Тут у фонді Слобідсько-Української губернської канцелярії (ф. 1710) відклалися відпуски відповідних переліків за 1766 р., 1767 р. і 1770 р.⁶ Остання справа має вказівку про відсилання відомостей у листопаді 1769 р. “для напечатання на будущий 1770 год”⁷. Це свідчить про те, що до офіційного календаря на наступний рік вносили інформацію станом на кінець поточного року. До того ж, джерелом такої інформації були самі провінційні чиновники. Від їхньої сумлінності залежала відповідність поданих відомостей дійсному стану речей. Тим більше, допоки в Петербурзі узагальнений календар готували, персональний склад міг зазнати змін. Підтвердженням цьому слугує примірник календаря за 1765 р., що зберігається в ДПІБ. Документ містить внесені від руки правки щодо штату Двору, Сенату і генералітету на зразок “вышла замуж” про фрейлін чи “отставлен” і “выпущен полковником” про військових⁸. Інакше кажучи, при роботі з джерелом слід враховувати люфт у кілька місяців і можливі неточності, яких припустилися на місцях. І це перше застереження.

Друге також стосується проблеми достовірності поданої інформації. У цьому випадку йдеться про помилки, зроблені вже в Герольдії на етапі укладання загальноімперського переліку, які й потрапляли до кінцевого – друкованого – варіанту документа. Констатуємо, що з цієї позиції адрес-

календарі вимагають обережного ставлення і верифікації. Нижче подаємо таблицю з виявленими помилками. Зауважимо, що хибодрук міг повторюватися з року в рік. Траплялося й навпаки – та сама особа могла мати різні, але співзвучні імена у випусках за різні роки. Найбільше у цьому сенсі не пощастило артилерії поручику, старшинському сину Григорію Романову, який у календарі на 1783 р. названий Герасимом, а на 1785 р. – Георгієм. Нижче подаємо таблицю.

Рік	В адрес-календарі	Має бути
1771	“Александр Тарафиевский” ⁹	“Александр Парафиевский” (товариш сумського воєводи, колишній сумський полковий суддя) ¹⁰
1774	“В Алковском” [комісарстві] ¹¹	“В Валковском” (Валківське комісарство Слобідсько-Української губернії, належало до так званих комісарств “Харківського відомства”, що підпорядковувалися безпосередньо губернській канцелярії. Колишня Валківська сотня Харківського полку)
1769–1771	“Иван Бушнаев” ¹²	“Иван Бушнев” (прокурор Ізюмської провінційної канцелярії) ¹³ . У календарях на 1774 р. і 1776 р. виправлено ¹⁴
1783	“Тихон Лисакевич” ¹⁵	“Тихон Лисаневич” (капітан, калитвянський повітовий суддя, представник місцевої старшинської родини шляхетського походження) ¹⁶
178і3	“Иван Урсух” ¹⁷	“Иван Урсул” (підпоручик, дворянський засідатель Богучарського повітового суду, представник місцевої старшинської родини молдавського походження) ¹⁸
1783	“Дмитрей Кулиновский” ¹⁹	“Дмитрей Куликовский” (секунд-майор, асесор палати казенних справ Харківського намісництва, представник місцевої полковничої родини молдавського походження) ²⁰
1783	“Алексей Надужинский” ²¹	“Алексей Надаржинский” (секунд-майор, губернський предводитель дворянства, колишній підпрапорний Сумського полку) ²²
1783	“Яков Дон-Захаржевской” ²³	“Яков Донец-Захаржевской” (секунд-майор, дворянський засідатель совісного суду Харківського намісництва, представник місцевої полковничої родини, колишній сотник Сумського полку) ²⁴
1783	“Аким Льевицкой” ²⁵	“Аким Левицкой” (надвірний радник, голова першого департаменту верхньої розправи Харківського намісництва)
1783	“Петр Дон-Захаржевской” ²⁶	“Петр Донец-Захаржевской” (майор, чугуївський міський голова, представник місцевої полковничої родини) ²⁷
1783	“Никита Протопопов” ²⁸	“Николай Протопопов” (секунд-майор, вовчанський міський голова, представник місцевої старшинської родини) ²⁹ . У календарі на 1784 р. виправлено ³⁰

1783	“Тимофей Надажинский” ³¹	“Тимофей Надаржинский” (секунд-майор, предводитель дворянської опіки Харківського намісництва, колишній підпрапорний Сумського полку) ³²
1783	“Петр Перебинусов” ³³	“Петр Перебийносков”, (губернський секретар, дворянський засідатель нижнього земського суду Харківського намісництва, колишній канцелярист Охтирської полкової канцелярії) ³⁴
1783	“Яков Перебинусов” ³⁵	“Яков Перебийносков” (губернський реєстратор, “за секретаря” нижнього земського суду Харківського намісництва) ³⁶
1783	“Степан Апостолкович” ³⁷	“Степан Апостол-Кигич” (прапорщик, дворянський засідатель Миропільського повітового суду Харківського намісництва, представник місцевої старшинської родини молдавського походження) ³⁸
1783	“Герасим Романов” ³⁹	“Григорей Романов” (артилерії поручик, дворянський засідатель недригайлівського повітового суду, представник місцевої полковничої родини) ⁴⁰ . У календарі на 1784 р. виправлено ⁴¹ . У календарі на 1785 р. “Георгий Романов” ⁴²

Адрес-календарі, що виходили за правління Катерини II, стали джерелом для потужного довідкового видання – “Русское служилое дворянство второй половины XVIII века (1764–1795)”⁴³. Упорядником виступив відомий фахівець з історії російської літератури Володимир Степанов. Книжка складається з двох частин. Перша уміщує перелік усіх чиновників, згаданих у адрес-календарях за вказані роки, в алфавітному порядку за прізвищами⁴⁴. Друга – перелік за іменами і по-батькові там, де вони зазначені⁴⁵. Звісно, упорядник не зміг уникнути повторення окремих помилок, на які було вказано вище⁴⁶. Однак це не применшує вагомості проведеної ним роботи, адже такий каталог на понад 36 тисяч прізвищ стане у нагоді як дослідникам соціальної історії загалом, так і тим, хто проводить більш прикладні генеалогічні розшуки.

Додамо, що з проблемою належного відчитування прізвищ у документах, що надходили з провінції до центру, ми зіштовхувалися неодноразово. Поруч із адрес-календарями, яскравим прикладом є “накази” до Комісії Нового Уложення. Оригінали цих джерел зберігаються у ф. 342 Російського державного архіву давніх актів⁴⁷. Звірівши їх із відповідною археографічною публікацією, здійсненою на сторінках “Сборника Императорского русского исторического общества” (т. 68)⁴⁸, ми виявили як численні похибки, так і прогалини там, де публікаторам “розібрати” не вдалося.

Підсумовуючи, варто зазначити наступне. В українській історіографії джерельний потенціал адрес-календарів не оцінений належним чином. При всіх очевидних застереженнях, ці документи дозволяють прослідкувати у динаміці, яким чином імперська влада “тасувала” кадровий склад локальних установ, поступово інтегруючи інституційно й соціально чужорідні території до свого складу. У такий спосіб адрес-календарі дають можливість відстежити перетворення козацьких урядовців на чиновників (а значить, і дворян) в останній третині XVIII ст.

Примітки:

¹ Государственная публичная историческая библиотека России. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/search?utf8=%E2%9C%93&query=%D0%B0%D0%B4%D1%80%D0%B5%D1%81-%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8C&commit=%D0%98%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%8C> (перевірено 11.02.2016)

² Російський державний історичний архів. – Науково-довідкова бібліотека (далі – РДІА. – НДБ). – № 91683. – Адрес-календарь российской на лето от Рождества Христова 1765, показывающий о всех чинах и присудственных местах в государстве, кто при начале сего года в каком звании или в какой должности состоит. – Санкт-Петербург, 1765. – 131 с.

- ³ Там само. – № 91686. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1769. – Санкт-Петербург, 1769. – 218 с.
- ⁴ Там само. – № 91722. – Месяцеслов с росписью чиновных особ или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1805. – Санкт-Петербург, 1805. – 323 с. + II с. + 332 с. + VIII с.
- ⁵ Русское служилое дворянство второй половины XVIII века (1764–1795) / Состав. В. П. Степанов. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 3.
- ⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 157, 331, 544.
- ⁷ Там само. – Спр. 544. – Арк. 1а.
- ⁸ Адрес-календарь российской на лето от Рождества Христова 1765... – С. 3–22. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/3275#page/1/mode/grid/zoom/1>
- ⁹ РДІА. – НДБ. – № 91688. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1771. – Санкт-Петербург, 1771. – С. 200.
- ¹⁰ Еліта Слобідської України... – С. 190; *Потапенко С. П.* Канцелярські установи Слобідської України другої половини 60-х рр. XVIII ст.: особливості функціонування та персональний склад службовців // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України). – 2009. – Т. 18. – С. 19.
- ¹¹ РДІА. – НДБ. – № 91689. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1774. – Санкт-Петербург, 1774. – С. 229.
- ¹² Там само. – № 91686. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1769. – С. 198; № 91687. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1770. – Санкт-Петербург, 1770. – С. 198; № 91688. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1771. – Санкт-Петербург, 1771. – С. 198.
- ¹³ ЦДІАК. – Ф. 1584. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 3, 5–5 зв., 6–6 зв.
- ¹⁴ РДІА. – НДБ. – № 91689. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1774. – Санкт-Петербург, 1774. – С. 232; № 91690. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1776. – Санкт-Петербург, 1776. – С. 271.
- ¹⁵ Там само. – № 91697. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1783. – Санкт-Петербург, 1783. – С. 324.
- ¹⁶ Еліта Слобідської України... – С. 174.
- ¹⁷ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 326.
- ¹⁸ Еліта Слобідської України... – С. 422.
- ¹⁹ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 354.
- ²⁰ Еліта Слобідської України... – С. 42.
- ²¹ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 354.
- ²² *Илляшев Л. В.* Краткий очерк истории Харьковского дворянства. – Х., 2002. – С. 166.
- ²³ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 354.
- ²⁴ Еліта Слобідської України... – С. 201.
- ²⁵ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 355.
- ²⁶ Там само. – С. 356.
- ²⁷ *Маслійчук В. Л.* Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654–1706 рр. – Х., 1999. – С. 108.
- ²⁸ Там само. – С. 357.
- ²⁹ Еліта Слобідської України... – С. 317, 334.
- ³⁰ РДІА. – НДБ. – № 91699. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1784. – Санкт-Петербург, 1784. – С. 340.
- ³¹ Там само. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 360.
- ³² Еліта Слобідської України... – С. 52.
- ³³ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 361.
- ³⁴ *Потапенко С. П.* До історії канцелярій Слобожанщини другої половини XVIII ст. (про канцеляристів і їхні доли після 1765 р.) // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2010. – Вип. 13. – С. 91.
- ³⁵ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 361.
- ³⁶ *Потапенко С. П.* До історії канцелярій Слобожанщини... – С. 91.
- ³⁷ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 362.
- ³⁸ Еліта Слобідської України... – С. 356.
- ³⁹ РДІА. – НДБ. – № 91697. – Месяцеслов... – С. 364.
- ⁴⁰ Еліта Слобідської України... – С. 298, 354.

⁴¹ РДІА. – НДБ. – № 91689. – Месяцеслов... – С. 347.

⁴² Там само. – № 91701. – Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1785. – Санкт-Петербург, 1785. – С. 281.

⁴³ Русское служилое дворянство второй половины XVIII века...

⁴⁴ Там само. – С. 11–749.

⁴⁵ Там само. – С. 750–829.

⁴⁶ Там само. – С. 31, 478–479, 518, 543. При цьому, виправлено дані про Івана Бушнева, Петра і Якова Донців-Захаржевських, Дмитра Куликовського, Акіма Левицького, Тихона Лисаневича, Олексія і Тимофія Надаржинських, Олександра Парафіївського, Івана Урсула (Там само. – С. 100, 200, 336, 352–353, 360, 429, 474, 652).

⁴⁷ Російський державний архів давніх актів. – Ф. 342. – Оп. 1. – Спр. 110. – Ч. 8. – 291 арк.

⁴⁸ Депутатские наказы и всеподданнейшие челобитные от дворян Слободской Украинской губернии // Сборник Императорского Русского исторического общества. – 1889. – Т. 68. – С. 249–324.

* * *

Світлана Потапенко (Київ): Адрес-календарі як просопографічне джерело: кілька зауваг

У статті привернуто увагу до адрес-календарів як джерела до просопографічних студій. Наголошено, що переліки чиновників, уміщені в них, є важливими для дослідження інкорпорації української козацької старшини до російського імперського соціуму в останній третині XVIII ст. Однак ця інформація вимагає обов'язкової верифікації з огляду на виявлені хибодруки.

Ключові слова: адрес-календар, просопографічне джерело, інкорпорація, чиновники, Російська імперія.

* * *

Svitlana Potapenko (Kyiv): Address-Calendars as a Prosopographic Source: Some Remarks

The paper focuses on address-calendars as a source on prosopographic studies. The documents contain lists of officials valuable for investigating the incorporation of the Ukrainian Cossack elite to the Russian imperial society in the last third of the 18th c. Nonetheless, this information requires compulsory verification because of noted misprints.

Key words: address-calendar, prosopographic source, incorporation, officials, the Russian empire.